

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XXXV

Уређивачки одбор:

*др Ирена Грицкат, др Милка Ивић, др Павле Ивић, др Радослав Катичић, Блаже
Конески, др Тине Логар, др Александар Младеновић, др Асим Пецо,
др Митар Пешикан, др Живојин Станојчић*

Главни уредник

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1979

СРПСКОХРВАТСКО ВРХТИ|ВРТИ

Приликом испитивања западнобосанских говора забележени су и инфинитивни облици *врхѣи/врѣи*. Пошто гласовна скупина *-хѣи* (као и *-кѣи*) у овом глаголском облику чини реткост, како у фонетици српскохрватског језика, тако и у фонетици словенских језика уопште, она заслужује да се о њој нешто више каже.

1. Из упоредне граматике словенских језика познато нам је да су се у општесловенској језичкој заједници гласовне скупине *-кѣи*, *-гѣи*, *-ћѣи* мењале. Резултати тих измена подударају се са резултатом промене гласовне скупине *-ѣј-*. То јест:

у источнословенској језичкој скупини место тих секвенци имамо *-чи/чъ*, уп. староруски: *речи*, *мѣчи*; украјински: *мѣчи*;

у западнословенској групи језика имамо: *-сѣ/с*: пољски: *rzec*, словачки: *riec'*, чешки: *řici*, горњолужички: *rjes*, доњолужички: *rjas*; тако и *тосѣ* (чешки), *тѣс* (пољски), *тѣс'* (словачки), горњолужички и доњолужички *тѣс*;

у јужнословенској језичкој скупини имамо *-шѣи*, *-ћѣи*, *-ѣи*: у старословенском језику *-шѣи*: *rešti*, *mošti*, *vrěšti*; у српскохрватском језику *-ћѣи*: *reћи*, *moћи*, *vrjeћи*; у словеначком језику *-ѣи*: *reči*, *móči*.

(в. Р. Бошковић: *Основи ујоредне граматике словенских језика*, Београд 1972, стр. 99 и С. Б. Бернштејн: *Очерк сравнительной грамматики славянских языков*, Москва 1974, стр. 96).

2. Посебна су питања, у вези са променом гласовних скупина о којима је реч, када су се вршиле ове гласовне промене, и како су се оне остваривале.

а) На прво питање, питање времена вршења ових гласовних промена А. Вајан (André Vaillant) каже да то није тако стара промена, уп.: „Ce traitement n'est pas très ancien en slave, puisqu'il apparait dans un emprunt au roman”, то јест, од латинског *lactuca* имамо у sh. *ločika*, у slov. *ločika*, у чешком *locika*, у полјском *locyka* (А. Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves*, I, str. 65-66). Само је питање колико је овај пример сигуран доказ. Тачно је да у посуђеницама из романских и германских језика имамо фонетске појаве, гласовне измене, по обрасцу који је вредно за општесловенску заједницу (уп. сх. *кѣа* према франачком *Карл(о)*, сх. *Рим* од *Roma* и сл.), али је питање колико се ту огледају „фонетски

закони” који су вредели за један од ранијих периода развитка словенских језика, колико ту има аналошких уопштавања, а колико, пак, на те измене утиче гласовни систем језика даваоца (исп. о овоме А. Белић: *Основи историје српскохрватског језика*, I, *Фонетика*, Београд 1969, Р. Бошковић, *op. cit.*, за у в. на стр. 34). За измену секвенце *-kij-* у посуђеници *лоћика* још раније је изнесено мишљење да је ту било палатализовано *t'* (исп. О. Хујер: *Увод у историју словенских језика*, Београд 1935, стр. 61, као и S. Ivšić: *Slavenska poredbena gramatika*, Загреб 1970, стр. 146, и тамо наведену литературу). Према томе, Вајаново мишљење, засновано и на примеру *лоћика*, не мора бити сигуран доказ о времену вршења ових гласовних измена, иако, опет, није искључено да су се у појединим словенским језицима вршиле гласовне промене по старијим обрасцима и у ћирилскомезетском периоду. То значи да цепање територијалне заједнице не мора повлачити за собом и кидање свих њених развојних тенденција. И знатно после распада словенске језичке заједнице могле су се у појединим словенским језицима вршити промене на исти начин — било да су ти процеси раније зачети, или да су се почели остваривати у новој средини.

б) Проф. Белић је, напротив, сматрао да се *-kt-* мењало у *t'* у ранијим епохама праслов. заједнице (ЈФ II, 225, испод текста).

3. Ово питање тесно је повезано се питањем трајања прасловенске и јужнословенске језичке заједнице.

а) За прасловенску језичку заједницу А. Меје (Antoin Meillet) је сматрао да је трајала све до 8. века, уп.: „L'unité slave persistait encore au VIIIe siècle après J. C.”, а то мишљење се заснива и на судбини гласовне скупине *-ap-* у личном имену *Карл*, од којег добијамо исте рефлексе као и од старије словенске скупине *-or-* (*Revue des Etudes slaves*, I, 1921, стр. 8). А та чињеница говори, према Мејеу, да „les populations de langue slave conservaient une certaine unité linguistique a l' époque de Charlemagne”. Дакле, по Мејеу, нека јединственост у развитку словенских језика постојала је до осмог века, што је несумњиво тачно. Само је питање да ли та јединственост говори нешто одређеније и о трајању те језичке заједнице. Заједничких развојних тенденција може бити и после осмог века. Оне само говоре да су у питању језици који потичу из исте лингвистичке скупине и који, као такви, наслеђују из те скупине неке заједничке развојне тенденције.

б) Проф. Белић, опет, сматра да се прасловенска језичка заједница већ у трећем веку наше ере „поделила на три главне групе насеља, које су у току времена дале три групе словенских језика” (*Фонетика*, стр. 6). Ако истакнута индивидуализација језичког развитка значи и цепање језичког јединства, то би значило да је прасловенска заједница, као језичка јединственост, престала да постоји пре доласка наших предака на Балкан. Овоме се не би противило сазнање да и после појаве трију словенских језичких скупина срећемо у њиховој структури заједничких иновационих решења.

4. Што се тиче јужнословенске језичке заједнице ту се поставља

а) А. Белић сматра да је јужна „група Прасловена пре него што је дошла на Балканско Полуострво живела (је) неко време у заједници”, али су се и ту „врло брзо” почеле јављати дијалекатске посебности (*op. cit.* 7).

б) Ф. Рамовш је сматрао да те заједнице није ни било. Посуђенице из романских и германских језика у појединим словенским језицима показују, по Рамовшу, заједничкословенске развојене тенденције. Отуда од лат. *Sontius* > *Sôča*/*Súča* < *Sôta*, од *Carantia преко *Korpti — *Koroško*, значи, и на Балкану су постојали праслов. палатални плозиви *t'* и *d'*, уп.: „... nous sommes en mesure de prouver que le jougoslave occidental primitif (serbo-croate et slovène) a encore connu pendant un certain temps les phonèmes *t' d'* sur le territoire qu' il occupe actuellement (dans les Balkans)”, и после навођења потврда за такво мишљење проф. Рамовш закључује: „De tout ce qui précède, il résulte clairement que le slovène et tous les parlars serbo-croates ont encore connu *t', d'* sur le nouveau territoire qu'ils ont occupé dans les Balkans” i da rezultati izmena tih glasova „appartient à l' époque ou chacune des langues slaves avait déjà son développement autonome”, тј. *t'* и *j* су, као рефлекси тих старих палаталних плозива, настали од осмог до десетог века. У то време нису постојале никакве битне разлике између кајкавског словеначког и чакавског, управо те разлике нису биле изразитије од оних које су међу њима постојале у заједничкословенском језику (Ф. Рамовш: *Une isoglosse čakavo-kajkavienne*, RESl. III, 1923, 51—54).

Проф. Белић, да то и поновимо, сматрао је да су праслов. гласовне скупине *tj*, *dj* пре Балкана дале основу данашњем стању. По његовом мишљењу од 7. до 8. века јасно се испољавају дијалекатске црте у кругу јужнословенске језичке заједнице, а до 9. века је постојала ужа веза између чакавског и кајкавског дијалекта. То се закључује на основу рефлекса *d'* у *j*, у оба ова дијалекта, али се одмах након тога наставља самостални њихов развитак (в. *Периодизација српскохрватског језика*, ЈФ XXIII, 1958, стр. 6). Дакле, према Белићу, већ до осмог века имали смо зачетке различитих рефлекса скупина *ijj* и *dj*, што говори о њиховом индивидуализму. Уз то — у 9. веку имамо појаву старословенског језика са *ijj*, *jd*.

в) Проф. Бошковић, у вези са питањем постојања јужнословенске језичке заједнице каже: „За нас је она — факат: има читав низ црта у јужнословенским језицима које се тешко могу објаснити без претпоставке о постојању јужнословенске заједнице — после распадања прасловенског језика” (*op. cit.* 16).

5. Има неслагања и у објашњавању процеса измене скупина — *kijj*, *-xijj* и њиховог преласка у данашње гласовне вредности.

а) Једни у томе виде непосредан прелаз секв. *-kt-*, испред вокала предњег реда, или, пак, по некима, и испред вокала задњег реда у *t'*. Према Хујеру процес је могао тећи овако: *kt* > *tt* > *t'* где је „геминација прешла у палатализацију” (*op. cit.* 61). И С. Б. Бернштејн констатује да су *kt*, *gd* „закономерно пережили процесс изменения” у *t* које ће се развијати према природи језичке скупине (*Очерк сравнительной грамматики славянских языков*, Москва 1974, стр. 96).

б) Други, пак, у тим променама виде поступне фонетске измене, и то: *k̄ti* -*k̄t'i* -*k'ti* -*ḱti* -*t'i*. То јест:

**pek̄ti* > **pek'ti* > *peḱti - **pet'i*

**moḡti* > **mog'ti* > *moḱti > **mot'i*

**verh̄ti* > **verh'ti* > *verḱti > **vert'i* > *vrēt'i*

Према Белићу, који заступа овакво мишљење, ови процеси су се вршили у време „када су у прасловенском језику **med̄iā*, **svbt̄iā* и др. дали **med'a*, **svbt'a* и сл.” (ЈФ II, 222—223). Другим речима, проф. Белић ту види, у завршној фази, исти процес као у секвенцама -*ḱt*, -*ḱd* — после знатне умекшаности задњонепчаних сугласника јавља се скупина састављена од једног палаталног сонанта и једнога пловива који у тој вези сам постаје палаталан (*k̄ti*—*k'ti*—*k'ti*—*ḱti*—*t'i*). За Белића на цео овај фонетски процес знатног утицаја је имала граница слога, као у српско-хрватским скупинама -*ḱti*, -*ḱdi* у глаголским облицима типа *ḱoḱu* < *ḱoḱju*, *ḱoḱem* < *ḱoḱdem*. Ту, свакако, може да буде од значаја и прозодијска компонента (о томе више код мене у Зборнику радова посвећених академику Ј. Вуковићу).

в) За проф. Бошковића Белићево објашњење ових појава је „једно од највероватнијих”, мада ни оно није без мана јер имамо *pe-ḱti* и *ver-ḱti*, отворен и затворен слог (Бошковић, *op. cit.* 99—100).

г) Вредно је овде указати и на Вајаново објашњење ових фонетских процеса. По њему „*tj, c'est-à-dire *ttj, et **kt'*, c'est-à-dire *k't'*, se sont trouvés avoir même prononciation à la fin du slave commun: les deux groupes avaient abouti à un même groupe chuintant, par exemple une chuintante géminée *ćć, que les dialectes ont traitée diversement . . .” (*op. cit.* 66).

д) Од свих наведених објашњења, а то нису и једина, чини се, најверљивије је, и са највише могућих фонетских прелазних ступњева, оно које је дао А. Белић, узимајући у обзир и прозодијску компоненту облика који трпи те промене.

6. На основу онога што је овде речено о изменама секвенци -*k̄ti/gti*, -*hti* могло би се закључити следеће: те су се промене вршиле у прасловенском језику, изгледа у ранијем периоду те језичке епохе; те промене су биле општијег карактера и није било изузетака који су остали ван домаћаја њиховог дејства; и после распада прасловенске заједнице, и територијално и лингвистички, под удар тих промена долазиле су и неке туђице, у којима су постојали гласовни услови за такве измене — било да су ти услови доношени у посуђеницама или су стварани на новом, словенском језичком тлу. Да су се сви ови процеси завршили пре деветог века, потврђује нам старословенски језик са јасним њиховим супституантима.

7. Новији скупови састављени од двају пловива и вокала предњег реда *i* (-*k̄ti*, -*hti*), а настали после губљења полугласника из отвореног слога и морфолошких измена нису били подложни овим изменама. Отуда у сх. језику данас: *нок̄ѣи* < *ног̄ѣѣ*, ном. синг.; *лак̄ѣи* < *лак̄ѣѣ*, ном. синг.; односно *др̄х̄ѣи*, у основи је *др̄ѣг-*, *дах̄ѣи*, *бук̄ѣи* и сл. Наравно, овде

је била од великог значаја и граница слога. И управо због тога, и после губљења полугласника као јединица гласовног систем, различити гласовни скупови се чувају. Граница слога је била препрека многим гласовним променама. И доста дуго. Све до XIV и XV века.

8. Цело ово разматрање јасно показује да су гласовне скупине: *-kti, -gti, -hti* још у прасловенској епоси трпеле измене и да су се место њих јавили различити рефлекси у словенским језицима. У српскохрватском језику уместо тих скупина имамо *-ћи*: *џећи, моћи, врећи*. Док прва два глагола чувају свој облички завршетак, инфинитив од трећег глагола, као што је већ речено, зна и за другачији фонетски лик, чак и такав који подсећа на његову прасловенску форму. Наравно, није у питању такав архаизам. У питању је нови облик. Настао на данашњем српскохрватском тлу, и то аналошким процесима.

Пре него што дамо објашњење тога лика да наведемо примере са терена:

а) из западнбосанских говора:

врџи: врџем, врџѹ (Бања Лука),

врџ-врџем (Дивичани)

врџти/врџи/ врџи: врџем (Скендер Вакуф),

врџти: врџемо, врџѹ, врџла (Врбања, код Бање Луке),

врџти: врџем (Каменград, Цазин),

врџти: врџем (Хрипавци)

врџт: врџем (Пшеник)

врџти/врџи: врџем (Приједор)

врџти: врџем (Трнава)

б) Такав лик инфинитива потврђен је и из Зенице: *врџиџи* (и врџиџи).

в) Ј. Рибарић је такав облик овога глагола: *врџиџи*: врџен, забележио у говору истарских „Словинаца” (в. *Размјештај јужнословенских дијалеката на њолуџоку Истџри*, СДЗб. IX, 118).

Као што видимо, доста је пространо подручје на коме се јавља инфинитивни лик: *врџиџи*, са или без очуваног задњонепчаног фрикатива *x*. Могуће је претпоставити да ће се у још понеком месту босанске шћавштине наићи на овакав облик.

9. Поставља се питање: како објаснити овај облик и зашто га имамо само од овога глагола?

У вези са питањем: зашто су инфинитиви на *-ћи* подложни промени, могао би се дати овакав одговор:

а) Облички завршетак *-ћи* релативно је новија морфолошка творевина. Настао је фонетским путем од *-џи* и неких других гласова. Ту, на једној страни, имамо инфинитиве типа *џећи, моћи, врећи* настале од **ректи, *могџи, *верџи* у процесу прасловенског јотовања, и, на другој страни, ту имамо српскохрватске облике типа *доћи, џоћи, наћи*, настале у процесу српскохрватског јотовања.

б) Ако су резултати прве гласовне измене имали општесловенски карактер, резултати друге измене немају ни општесрпскохрватски карактер. Облици типа *дојџи*, *најџи* јављају се, и данас, у многим шћакавским говорима.

в) Инфинитиви на *-ћи* не јављају се у савременом српскохрватском језику као продуктивна морфолошка категорија. Сви новостворени глаголи имају инфинитив на *-ићи*: било да су на *-ираићи*, *-исаићи*, *-оваићи*: *миџиралираићи*, *бомбардоваићи*, *конферисаићи* и сл., или на *-ићи*: *биџикаићи* и сл.

г) Према инфинитивима свршених глагола на *-ћи* јављају се и инфинитиви на *-ићи*, тип: *сиџићи*: *сиџигнуићи*, *лећи*: *леџиуићи*, *маћи*: *макнуићи* и сл.

д) Глаголи изведени од *-ићи*, укључујући и овај глагол, у народним говорима знају и за облике инфинитива на *-ићи*: поред *ићи* живи и *иџи/иџи*, *исџи*; затим имамо: *изићи*: *изџи/и*, *оџићи*: *оџиџи*, *ући/уљећи*: *уљесџи*, *уџићи* и сл. (уп. и у руском: *идти*, *найти*, *изойти*, *Русская диалектология*, Москва 1972, стр. 201).

ђ) У неким народним говорима инфинитиви на *-ћи* могу се проширити наставком *-ићи*: *иџиџи/иџиџи*, *доџиџи*, *наџиџи*, *џроџиџи*. А колико је живо осећање инфинитива на *-ићи* потврђују и примери типа: *џисџиџи*, *дуџиџиџи*, *украџиџи* са удвојеним тим морфемом. Вредно је напоменути да је то доста стара појава. Јавља се од 18. века (в. А. Vaillant, *La langue de Dominiko Zlatarić*, II, Париз 1931, стр. 243, за облике типа *иџиџи* и сл. в. код Вушовића, СДЗб. III, 50 и Пеце, СДЗб. XIV).

е) Ова појава, тј. уопштавање морфема *-ићи* уместо старијега *-ћи*, позната је и руском језику. У речнику руских народних говора (*Словарь русских народных говоров*), који издаје Академија наука СССР, налазимо потврде за инфинитивни лик *бегти* из околине Архангелска, Пскова, Новгорода, Смоленска и из Јакутске области. А. М. Селищев, опет, у раду о руским говорима Сибира (*Избранные труды*, Москва 1968) наводи из Нижњекотлимске области: *ляџти*, *бегџи*, *пекџи*, *разболокџи*, *волокџи*, *настиџи* (стр. 287). А ту се јављају и инфинитиви тих глагола на *-чи* уместо тога секундарног *-ти*: *пекџи*, *пекџиџи*, *текџи*, *лекџи/лекџи*, *улегџиџи*, *помогџи*, *сџкџи*, *берегџи/берекџи*, па и: *лехчи* из Јакутске области где иначе *кч > хч*. Облике инфинитива на *-ти* од ових глагола потврђује и дијалектологија рускога језика: *пекџи*, *берегџи*, *пекџ*, *берџџ*, уз њих и: *пекџи*, *берегџи* (*Русская диалектология*, АН СССР, Москва 1964, стр. 148—149), *стерџџи* и *стерегџи* (стр. 250).

Проф. Бернштејн у својој упоредној граматици словенских језика каже да у савременим словенским језицима постоји тежња да се одстране измењени сугласници у инфинитиву и изједначе основе. Таквих примера, каже проф. Бернштејн, има много у народним говорима „чак и у књижевним језицима који су блиски народним говорима”. Ту се наводе примери, из украјинског: *пекџи*, *стерџџи*, *берегџи*; из руских дијалеката: *стрџџи*, поред: *пекџи*, *жсегџи*, *помокџи*, *текџи*, *лекџи* (стр. 97).

ж) Разумљиво је и то зашто је у нашим говорима овој промени изложен инфинитив глагола **verhti*, а нису ту судбину доживели глаголи типа *џећи, моћи* < **rekti, *mogi*. Инфинитив од глагола **verhti* на нашем језичком подручју јавља се у неколико различитих фонетских ликова. Поред очекиваног *врџи*, тј. *врећи, вријећи, врићи* имамо још *врџи; вришићи, вришећи, вришићи* (образоване од основе презента *ври-*), затим: *врићи* — (или од *врх/ићи*, са накнадно додатим *-ћи*: *врхћи* > *врићи* или од основе *ври-* и обличког наставка *-ћи*: *врићи*). Инфинитивни облик *вришићи* може се двојачко тумачити: настао је од *вришићи*, после редукције неакцентованог вокала *и*, уп. *носићи, говорићи* и сл., а могао се и ту облички наставак *-ићи* везати за основу *ври-*. Отуда *вришићи*. Облик *врићи* могао је настати од *врхћи*. То би говорило да је појава лика *врхћи* доста стара. Јавила се пре губљења фонема *х* из гласовног система говорā који знају за инфинитив *врићи*. Истина, могло би се и ту помишљати на посебан творбени процес: *вр + ићи = врићи*, или примање облика *врхћи* из оних говора који знају за фонему *х* у свом консонантизму, али, наравно, без овога задњонепчаног констриктива. Ова последња могућност, бар за сада, с обзиром на материјал којим располажемо, не би била искључена, пошто се такав облик инфинитива јавља у говору Хрвата шћакаваца који живе у непосредној близини Муслимана шћакаваца.

10. Објашњење ове појаве, и уопште, и у нашем конкретном примеру, није тешко наћи. У питању су аналошки процеси.

Према односу који имамо у глаголским облицима типа:

иџресићи — иџресла, иџресли

могло се према

врхла, врхли

авити и:

врхћи, чиме је добијен фонетски склад инфинитивне основе: *врхћи-врхла, врхли* као *иџресићи-иџресла, иџресли*.

11. Нешто слично имамо у призренско-тимочким говорима. Тамо према облицима презента типа *убодем* имамо и у радном придеву: *убодла, искрадла, иадла, зайадли, распадло*, са сугласничком скупином *-дл-* која је, као што се зна, у оваквим категоријама још у праслов. периоду упрошћена. Али и ту је био пресудан утицај односа који налазимо у облицима других глагола. Према односу: *довезем-довезла* јавило се и *убодла* према *убодем* (в. А. Белић: *Дијалектни источне и јужне Србије*, СДЗб. I, стр. 213—214). И порф. Бернштејн, видели смо, у оваквим примерима види аналошке процесе: тежњу ка уклањању измењених сугласника у инфинитиву и уједначавању основа (*истио*, 97).

Према томе, шћакавско *врхћи* је аналошка творевина. До преформације инфинитива само овога глагола дошло је, свакако, и због тога што тај инфинитив чини нешто посебно у нашој коњугацији. И не од јуче. Тиме се, управо, и објашњава већи број фонетских ликова тога глаголског облика у нашем језику.

12. Зашто оваквих аналошких облика нема код других глагола? Зашто ми немамо *џекџи*, *мокиџи*? Одговор је и ту јасан. а) Такви облици, теоретски гледано, нису немогући. Налазимо их, као што смо показали, у руским народним говорима. б) Што је ту инфинитивни наставак *-џи* стабилнији разлоге треба тражити и у подршци коју том наставку дају облици презента са африкатом *-ч-*: *џеџи* : *џечем*, *сеџи* : *сечем*. Истина, такву подршку немају и инфинитиви тина *моџи* где је *моџи* : *моју* [ев. *можем*, *можеш*], па ипак ми намамо потврде за *мокиџи*. То је тачно. Али је тачно и то да су инфинитиви овога типа стабилни: *моџи/моџ*, *џомоџи/џомоџ*, и не знају за неколико фонетских ликова овога глаголског облика, што је случај са глаголом о коме је овде реч. Све је то могло утицати на неједнаку судбину ових инфинитива на нашем језичком тлу.

А. Пецо

Резюме

Асим Пецо

ГЛАГОЛ *ВРХТИ* В СЕРБОХОРВАТСКОМ ЯЗЫКЕ

В работе указывается на присутствие инфинитива *врхти* в икавско-щачавских говорах западной Боснии и объясняется его происхождение.